

№162

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 33.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

М. Костомарів.

Письмо до видавця „Колокола“

з передмовою М. Драгоманова.

Переклав

В. ГНАТЮК.

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Веднарського.

LIBRARY
UNIVERSITY
AT URBANA

ELIAS
COLLEGE
UKRAINI

94

KE

Накладом укр.-руської Видавничої Спідки у Л
ул. Чарнецького ч. 26.

ПРИВАТНА БІБЛІОТЕКА
ОСИПА І АНАСТАЗИЇ КОЧАН
ЗДА

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. Ч. 33.

Відповідає за редакцію: Володимир Гнатюк.

М. Костомарів.

Письмо до видавця „Колокола“

з передмовою М. Драгоманова.

Переклав

В. ГНАТЮК.

Med. univ. G. TURYN

WIEN

XVIII. Gersthoferstrasse 138

У ЛЬВОВІ, 1902.

З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка
під зарядом К. Беднарського.

LIBR
UNIVER
AT URBA

ELIAS
CO
UKRA

Накладом укр.-руської Видавничої Співки у Лі
ул. Чарнецького ч. 26.

947.7
K848p

Передмова.

Надрукована понизше стаття була оголошена первісно в 61 ч. „Колокола“ (15 січня 1860 р.) А. І. Герцена під назвою „Україна“¹⁾. Вона появилася в самому розгарі виміни думок між видавцем і ріжними польськими діячами над тою замотаною появою, що називається польським питанням. На жаль ся стаття в часі польського повстання 1863 р. — хоч і признана самим Герценом дуже важною — мало показала впливу не лише на польських діячів, але й на редакцію „Колокола“, як про те ми говорили докладно в наших статтях „Историческая Польша и великорусская демократія“.

¹⁾ Сей наголовок поставлений мабуть самим Герценом.

Не вважаючи на те — або ліпше сказати: з уваги на те — ця стаття не втратила свого значіння і не втратить його доти, доки у Східній Європі не вирішаться ті політично-соціальні питання яких вона дотикає. Передрук цієї статті показався нам особливо тепер кінцевим коли смерть її автора піднесла на нову дискусію над тими питаннями, хоч і доволі несправедливо, навіть у внутрішній пресі в Росії.

Ця стаття написана М. Костомаровим як про те можна переконатися з самого її змісту.

Письмо Костомарова до Герцена — крім характеристичного на свій час погляду на історію України — цікаве я свідчення учасника про характер і мету того політичного напрямку, що був названий „Кирило - Методієвим Брацтвом Костомарова, Шевченка і товаришів“ 40-их роках і як виклад стремлень кружка „українофілів“, що групувалися в початку 60-их років коло петербурзьких „Основи“.

Вже для тої одної речі представляє письмо Костомарова цікавий документ для історії політичних ідей на Україні. Вона виявляє один із ступенів у розвитку тог

Федерально - демократичного руху, який виявляє характеристичну прикмету політично - соціяльних стремлінь Українців навіть тоді, коли в них неясна спеціально українська самосвідомість. Ідеї Костомарового кружка представляють без сумніву те огниво, що лучить стремління товариства „Соединенныхъ Славянъ“, основаного в Київській губернії між 1823 — 1825 р., з принципами „українофілів“ і „хлопоманів“ 60-их років і теперішніх українських федералістів-соціалістів.

Ось як означає Горбачевський „цѣли и правила“ товариства „Соединенныхъ Славянъ“, якого він був впливовим членом:

„Товариство ставляло головною метою визволене всіх славянських племен від абсолютизму, усунене національної ненависти, що існувала між деякими з поміж них і злуку всіх заселених ними земель у федеративний союз. Задумувано означити докладно границі кожної держави, завести у всіх народів форму демократичної парламентарної управи, зложити конгрес для завідування справами Союзу і для зміни загальних основних законів в разі потреби, полишаючи опроче кожній державі внутрішній устрій і незалежність в укладаню своїх партику-

лярних прав. Входячи в основи гаразду поодинокого чоловіка, ми переконуємо ся, що вони бувають фізичні, моральні і духові: задля того суспільність, як цілість зложена з одиниць, мусить оснóвувати ся на тих самих підставах, а для осягненя можливого гаразду жадає промислу, що запобігає бідности і жебрацтву; моральности, що усуває бурливі привички, змягчує пристрасти та насаджує чоловіколюбство; вкінци просьвіти, вірного товариша в боротьбі зі злом, звязаним із існованем, яка робить розумнійшим і більше досьвідним у всіх підприємствах. Розширювати єї всі три основи суспільного гаразду кладено як перший і невідкличний обовязок Славянина. Він повинен був по можности усувати упередження і лихі привички, загладжувати ріжницї кляс і викорінювати нетерпимість віри, заохочувати власним прикладом до здержливости і трудолюбства, стреміти до духового і морального удосконаленя та заохочувати до сього иньших, помагати бідним усякими способами, але не бути розкидайком; не робити людей богатими, але вчити їх, як користувати ся богацтвом при помочи праці і бережливости без шкоди для себе і иньших. Переконанє в сих правилах ка-

зало Славянам робити з них отсі висновки: нїякий переворот не може мати успіху без згоди і помочи цілої нації; тому передовсім належить з разу приготувати народ до нового способу суспільного життя, а опісля дати йому його; народ не може бути інакше свобідний, як ставши моральним, просьвіченим і промисловим. Хоча воєнні революції осягають скорше мету, та наслідки їх небезпечні; вони бувають не колискою, але гробом свободи, в якої імени dokonують ся. Славяне переконані в тім, що їх надії не можуть так швидко словнитися, як вони бажали-б; та не хочачи тратити часу на пустих і неможливих заходах, задумують робити все те, що залежить від них і веде до означеної мети, хоч і звільна. Виповняючи сей намір вони постановили визначити якусь частину загальної суми на викупо кріпосних людей, старати ся заводити або підпомагати заведене невеличких сільських шкіл, переконувати селян і вояків про конечність пізнання правди і любови для виповнюваня обовязків горожанина і розбудити в них таким чином бажане переміни понижуючого стану рабства і т. ин. (Зап. Незвѣстнаго, Рус. Архивъ, 1882, кн. 2, ст. 443—445).

Порівнюючи сі „правила и цѣли“ з ідеями Костомарового кружка, добачуємо в них близьку схожість¹⁾). Та між ідеями обох кружків існувала теж велика різниця: у „Соединенныхъ Славянъ“ не видно й слѣду національної української свідомости, хоч переважна їх частина була українського роду. Виховані в періоді панованя клясової відрубности дворянства на Україні від маси населеня і змішаня понять про державу і націю — наші „Славяне“ 20-их років не добачували посеред славянських племен українського племені, а навпаки, представляли собі „русскій“ народ так само єдиним, як була єдина „русская“ держава в ХVІІІ ст., після знщчення українських політичних

¹⁾ Не так ясно і з очевидним перекрученням, та все таки згідно з наведеною випискою з Горбачевського, представлена була суть стремлінь „Соединенныхъ Славянъ“ і в „Докладъ слѣдственной комисіи 30 мая 1826 р.“ Той „докладъ“ найдено на столі Костомарова під час ревізії в нього 1847 р. — „Від разу видно, чим займаєть ся“ — сказав при тім жандармський офіцер. Сей дрібний факт доказує теж існуванє посередної звязи між київськими панславістами 40-их років і „Соединенными Славянами“ 20-их років.

організацій (Гетьманщини, Слобідсько-українських полків і Запорозької Січі).¹⁾

Сей пропуск в ідеях „Соед. Славянъ“ був одною з головних причин їх слабости і сумного трагізму їх кінця. Завдяки йому „Соед. Славяне“ позбавили себе можливости пустити коріне в масу українського населеня, що окружало їх, покористувати ся його свободолюбними традиціями, які були тоді ще дуже свіжі і навіть виявили ся ясно — на диво самих Славян — в часі повстаня Чернігівського полку в Київській губернії в 1825—26 рр. Брак національної української самосвідомости був також причиною, що „Соед. Славяне“ зляли ся так легко і безумовно з „Южнымъ Обществомъ“, що мало не тільки не подібні, але у многім противні „славянським“, заговорницько-централістичні „цѣли и правила“. Наслідком того, хоч „Соед. Славяне“ перевисшали членів „Южн. Обще-

¹⁾ „Соед. Славяне“ зачисляли до будучого політичного союзу отсих „вісім славянських колін: Росію, Польщу, Чехію, Моравію, Дальмацію, Кроацію, Угорщину зі Семигородом, Сербію з Молдавою і Волощиною“. („Докладъ слѣдственной комиссіи“, в книзі вид. редакцією „Полярной Звѣзды“ 14 дек. 1825 г. і Императоръ Николай I, 54).

ства“ в часі оружного повстаня у грудні 1825 р. і в січні 1826 р. — вони погибли майже цілковито безплотно для своїх ідей, які для ширшої публіки їх сучасників і близьких потомків цілковито згубилися за стремліннями „Южного Общества“ і иньших „декабристів“. ¹⁾

Щось подібне як із „Соед. Славянами“, скоїлося в певній мірі, — тільки ще більше трагічно — з тими „полудневцями“, що пристали до „російських соціяльних революціонерів“ 70-их років. Загальний прогрес демократичних ідей на протязі XIX ст. і науки про український народ — зложені в значній мірі зусиллями Костомарового кружка і його послідувачів — пробудили в тих „полудневцях“ почуття національної звязи з простонародом, а навіть свідомість значіння поривів того народу до свободи. Та з ріжних причин, про які ми говорили при иньшій нагоді, багато „полудневців“ не вважало потрібним утворювати з себе самостійні групи, що клали-б собі метою працювати поперед усього безпосередно для того укра

¹⁾ Подобиці до всього сказаного про „Соед. Славянь“ подані в висше названих „Запискахъ Неизвѣстнаго“ (Горбачевського) в „Русскомъ Архивѣ“

їнського народу; вони відложили не тільки творене подібних груп між собою, але й відкриту заяву своїх українських симпатій, а навіть у загалі Федеральних ідей „на другий день після побіди над спільним ворогом“. Вони задумували того „другого дня“ приборкати й ті національно-централістичні нахили, які завважували самі „полудневці“ в багатьох своїх „російських“ союзниках під космополітичними фразами.

Але як і можна було надіяти ся, всі сї і подібні рахуби „полудневців“ показали ся хибними. Не будемо говорити безпотрібно про те, що неввага до місцевих українських обставин відобрала в „полудневців“ підставу (і то дуже вдячну) для ліпшого боку їх діяльності. Та згодившись піддати свої стремління до політичної свободи, до яких вони — не без впливу традицій своєї землі — добили ся з таким трудом, визволившись від містицизму „російського народництва“, згодившись піддати ті стремління під застарілий централістичний девіз народної волі, відповідний більше абсолютизмови релігійно-політичних сект XVI—XVIII ст., ніж сучасному розуміню свободи — федералісти-полудневці затемнили перед

суспільністю саму суть своїх політичних ідеалів. А замовчане українських симпатий полудневцями мало ще гірші наслідки. Через те промовчане „полудневці“ — що належали до найенергічніших і найбільше самовідречених членів відомої партії і тому й згинули перші — дали після своєї погибелі тим самим національно-централістичним елементам, яких задумували приборкати після перемоги над спільним ворогом та які пережили їх, можливість, експлуатувати їх власні імена і їх погибель у користь стремління зовсім протилежних тим, за які погибли полудневці: у користь підновлених теорій бюрократизму та обрусіння, свого роду катковщини в блянківському та марксівському плащі¹⁾.

Належить признати, що вина того промовчання і майже безплідної погибелі стільких синів України падає в значній

¹⁾ Деякі подробиці до сказаного тепер дивити в наших статтях і брошурах: „Историческая Польша и великорусская демократія“, — „Народная Воля“ о централизації политической борьбы“, — „Къ біографіи Желябова“, — а також у брошурах про Желябова, Кибальчича, в „Письмѣ г. П. Лаврова і Л. Тихомирова къ редакціи „Przedświtu“, — „Запросы времени“ в 4 ч. „Вѣстн. Нар. Воли“ і ин.

мірі на слабости і помилки представників того напрямку, з якого вийшло свого часу друковане даліше письмо М. Костомарова.

Се письмо дає нарис програми українських панславистів 40-их років і „українофілів“ початку 60-их років. Та вона не може бути названа ані доволі ясною з політичного й соціального боку, ані доволі повною для свого часу. З часом же люди Костомарового напрямку не тільки не розвили політично-соціальної сторони своєї програми, але навіть дали їй значно атрофувати ся. На запити, звертані до них у тій справі, вони відповідали звичайно вказуючи на те, що положене українського народа й національності вимагає в данім часі від свідомих Українців головню культурної роботи. Та в відповідях тих забувано про се, що по перше культура мав і політичну і соціальну сторону, а по друге, що без відповідного простору, можливого тільки при свободних політичних установах, трудна, а для народів позбавлених національної незалежности майже цілковито неможлива ніяка, навіть найспокійніша культурна робота, хоч би виключно літературна та педагогічна.

Під такий час атрофії політично-соціяльних стремлїнь у так названих „українофілів“ вспіло підрости те покоління „полудневців“, що було втягнене до так названої „російської соціяльно-революційної партії“, завдяки не тільки неповнотї осьвіти, винесеної з офіціяльних шкіл і власній неввазі, але й завдяки недостатній яркості політично-соціяльної сторони на стязї українських народолюбців.

В теперішну пору хотїло-б ся думати, що круг помилок у ріжного роду прогресивних напрямків посеред населеня України вичерпаний до кінця та що історичний огляд минувшини тих напрямків, якому має служити й отся брошурка, поможе виробити всесторонно програму для солїдарної діяльности веїх елементів, що мають на метї свободу і розвиток українського народа в конечній звязи зі свободою й розвитком усїх його сусїдів, славянських і неславянських.

Женева, 1 липня 1885 р.

М. Драгоманів.

Письмо до видавця „Колокола“.

Високоповажаний Добродію!

В 34 ч. „Колокола“ висловили ви такий погляд про Україну, який інтелігентна частина українського народу переходує здавна як дорогоцінну сьвятість серця. Прийміть же від нас сердечну подяку. До числа багатьох правд, які ви перші висловили друком у російській мові, належить і те, що ви сказали про нашу вітчину. Позвольтеж передати вам прилюдно наші щирі переконання.

Більшість російської і польської публіки привикла не вважати нас окремим народом, не признавати в нас відрубних елементів для самостійного життя, вироблених минувшиною, сумнівати ся про існуванє в нас власної народньої мови і про можливість її літературного розвитку і взагалі ставити наші окремїшности в ряді

провінціальних відтінків — то російської, то польської нації. Сей мильний погляд вийшов звідти, що — на честь нашої полуднево-руської, громадської церкви — від неї відривалося все, що носило на собі признак шляхочтва й привілегії, тай сама церква передавала його анатемі. Дворян Українців нема, з виїмком небогатых, що останніми часами, разом із пізнанєм безпідставности дворянської інституції, звертають ся до чистого народнього жерела; і перше не було в нас дворян: вони були чужі, хоча й походили з нашої крові; перше робили ся вони Поляками, тепер — Росіянами. Малоросійська нація, як її звикли називати з легкої руки дяків Олексія Михайловича, оставала все добром угнетеної кляси, що годувала своїм потом і кровю і Вишневецких і Разумовских. Чи ж можна називати народом селянство? Чи ж можна йому давати права на самостійне істноване?

Так думало і думає багато здавна. Нам доводило ся чути від ліберальних Поляків, що про приналежність Волині і Поділя до Польщі не може бути ніякого сумніву тому, що вся освічена кляса населеня тих країв — се Поляки і тягнуті душею і тілом до Польщі; що-ж тика

еть ся суцільної маси простого народа, то його не слідує про те й питати тому, що він не може відповідати, не розуміючись на державних питаннях. Російські ліберали, або наслухавшись польських доказів і привикши уважати націями тільки такі народи, що мали володарів, двори і дипломатів, жертвують великодушно ті краї Полякам, або під впливом патріотизму, розвитою Устряловим, уважають їх неперечною власністю Росії; таким чином питання про приналежність земель, заселених нашим народом, творить спірну точку між свободолюбцями обох славянських племен. А тимчасом справа зовсім ясна: спірні землі не належать ні до одних, ні до других; вони належать до того народа, що їх здавна заселяв, заселяє і обрабляє.

Україна або Полуднева Русь має свою великозначну і поучаючу історію. Не будемо заглиблювати ся в сумерки удільного періода, коли Полуднева Русь, злучена з північною федеративною звязею князівського роду, швидко після визволення від Татар, за посередництвом литовського князя Гедиміна (1320 р.), вернула ся до свого віддільного життя. Сей період міг би бути для нас дуже цікавим предметом

досліду; на жаль ми можемо глядіти на нього тільки через монастирські окуляри літописців. З часів козаччини наступає нове життя для нашого краю. Козацтво, якого славянське значінє Ви дуже добре признали, було розсадником свободи і перешкодою для двоякого деспотизму: з одного боку для — внішнього, на пів дикого, східно-мусульманського деспотизма, з другого для — внутрішнього, аристократичного, делікатного, цивілізованого, розвитого в Поляків під впливом старих римських і папських понять до крайности. Від кінця XVI ст. йде цілий ряд повстань проти польського дворянства.

Тому що Польщу непокоїли набіги хижих орд, то вона не могла обійти ся без оружної сили на турецько-татарських границях, через те потрібувала козаків і мусіла полишити їм спільні, по розуміню тодішнього часу, зі званєм вояка права свободного чоловіка. Та вона признавала козацьку гідність тільки обмеженому числу записаних у реєстр, а решту народу тримала в неволі у королівських старостів і дідичів. Народ, навпаки, бажав увесь користувати ся правами свободних людей; всі хотіли бути козаками, а самі реєстров-

ці бажали також поділити ся своїм званням зі всіми. Народ не бажав мати над собою панів; народ домагав ся самоуправи, самосуду, рівноправного сповнюваня громадських обовязків і свобідного вибору способу життя для кожного. По розуміню народа в Україні вільно було жити всякому і ледви донебудь шановано так у XVII ст. чоловічі права дотично віри, породи, народности, переконань. Коли Поляки докоряли козакам, що в них находили захист різного роду авантюристи, самозванці, політичні вигнанці, єретики — то вони відповідали, що в них заведено так від віків, щоби кождому був вільний прихід і відхід; у них не питали, відки хто прийшов і куди йде. Самі козаки, лицарі віри, невтомні вороги всего неправославного на війні, в себе дома приймали радо — і католика і аріянина і мусульманина. І тепер в Українця далеко менше релігійности, ніж у Росіянина, хоча непорівнано більше внутрішньої побожности.

Український народ, не вважаючи на внішню подобу в багатьох рисах свого побуту з Поляками, представляв до них у своїх понятях у XVII ст. цілковите противенство. Коли Поляки під впливом

ідей, вироблених пієтизмом для римської республіки, і взагалі під впливом західно-європейським, говорячи про свободу, представляли собі її не інакше як добро „ludzi szlachetnego stanu“, які топтали всю масу *servorum*, хлопів, людей підлої кляси — Українці навпаки ненавиділи всяке вивисшуване і привілегії; домагаючись від Поляків прав і вільности, вони хотіли і жаждали їх не для горетки, але для цілого свого народа. От із якої причини Поляки полишали радо права свободного чоловіка пяти-шести тисячам козаків, а ті пять-шість тисяч намісь вдоволяти ся своїм виїмковим положенєм, приймали в свої ряди три рази більше і піднимали оружє не за себе, але за тих, що їм не давано прав, якими вони самі користували ся. Та єдність у стремліннях народа становила його силу, що дуже добре розумів сам народ, висловляючись так у своїй історичній думі:

Тим то й сталась славна страшенная ко-
[зацькая сила,
Що у нас, панове молодці, була воля й
[дума єдина¹⁾].

¹⁾ Тепер доказано, що ся дума підроблена, а не народня. М. Др.

Правда, отруя польського аристократизму вєпіла перейти і в козацьку класу і виродила в нїй багато недоляшків, які по словам иньшої пісні :

„Для панства великого,

Для лакомства нещасного“

зраджували власні народні переконання, але та отруя не потрапила заразити всю масу козацтва; в єносї Хмельницького реєстрові козаки, на яких пани так покладали ся, що посиляли їх бити ся з рідними братами, перебили своїх старшин-недоляшків і пристали до Богдана, що йшов іще тоді під стягом всенародної свободи.

На жаль люди, що руководили народніми рухами і стояли више від народніх мас своєю осьвітою, приймали разом із тою осьвітою й ті пересуди, що були так протввні Українцям. Свобода, яку маси уявляли собі неясно, але в широкім розумію, укладала ся в їх головах під впливом тодішньої осьвіти в польські форми прав упривілейованої верстви, хоча в формі змягченій власними народніми понятями Сам Богдан Хмельницький, що побідив короля Яна Казимира під Зборовом при помочи цілого народу, заключив договір, на підставі якого

тільки 40.000 душ отримувало козацькі права, а решта народа повертала знов у підданство. На честь і на нещасте нашого народа він спротивив ся тому енергічно; по році Хмельницький мав виразно жадати від Поляків цілковитого знесення кріпосного права; розумієть ся, що наслідком такого дивного, по тодішнім польським поглядам жаданя, була війна і та війна випала нещасно для козаків. Від тої пори щастє то піднімало, то зраджувало Хмельницького, доки він остаточно не піддав ся під опіку московського царя на підставі переяславського договору (1654 р.).

Близкучі успіхи козаків і Москвичів примусили Поляків жертвувати Олексію Михайловичу корону на випадок смерти тодішнього короля. Підлещений такою пропозицією московський двір дозволив собі першу страшенну несправедливість супроти України: намісь обезпечити країну, що обернула ся до нього добровільно під умовою оборони від ворогів, царь висловив по тихо намір, що віддасть її Польщі, коли здобуде корону... Хмельницький умер із жалю.

Аби забезпечити своїй землі відповідне місце в наміренім державнім пере-

вороті, Українці заключили в 1658—1659 р. гадяцький договір, на підставі якого Україна, під назвою Великого Князівства Руського, як незалежна республіка, отримує відрубність і самостійність внутрішньої управи, судівництва, релігійного, громадського, фінансового і військового устрою — злучувалась із Польщею в одну республіку; таким чином повставав союз славянських держав: Польщі, Великого Князівства Литовсько-Руського, Великого Князівства Руського і — коли-б довершила ся злука з Московією — то й московського царства. То була перша проба славянського союзу, про який ми думаємо тепер так, як і Ви. Не можна при тім не звернути уваги, що укладачі Гадяцького договору мали на меті просвіту народа і вільність слова: постановлено було завести на Україні два університети, школи, друкарні і полишено свободу друку навіть у предметах, що дотикали віри.

Та найважніше, найживіше питання порішено тим договором невдоволяючо. Бажаючи немов погодити старі пересуди про конечність упривілейованої класи з народнім домаганем рівноправности, укла-

дачі думали досягнути се через легкий доступ до дворянства.

Відповідно до договору мав право Руський Гетьман представляти до нобілітації кожному соймови по сто козаків із кожного полка. Правда, се вело до того, що таким способом міг звільна цілий народ перейти в дворяни, та маса не могла зрозуміти і прийняти такої міри тим більше, що взагалі не терпіла інстинктивно дворянської гідности. Сей договір, що випередив у остатній справі польську конституцію 3 мая 1791 р., був нарушений зараз же і Поляками і Росіянами. Поляки попавши в біду, приймили його і прикликаючи — по формі соймової присяги — на свою вітчину божий гнів на випадок його нарушення, рівночасно під впливом єзуїтської льогіки висловляли явно надію — піддурити козаків; латинське духовенство гіршило ся тим, що в ним мають засідати в соймі православні духовні; шляхта знов обиджала ся що її гідність роздавано тим, кого вона, звикла називати х л о п а м и.

З другого боку народ, довідавшись про те, порозумів так справу, що на Українї хотять творити шляхту, яка його думці представляла ся в ненависній поль-

ській формі. Укладачі договору, між якими відзначався Немирич, руський пан, що втік із Польщі до козаків по причині своїх релігійних переконань, були повбивані. Справедливо завважав у соймі один Поляк: „Коли давати дворянство, то давайте його цілому руському народови, що дорожить своєю рівністю; але хто захоче кидати дорогоцінну сьвятість предків на приманку грубої черні? І кому ви даєте дворянство? Тим, що сьміють ся над нашими грамотами і гербами?..“ Довго й уперто боровся народ за внішню незалежність і за внутрішню рівноправність. Та Польща і Москва видячи, що ні одною, ні другою не можна успокоїти упертого народу, постановила розірвати Україну на дві половини; лівий беріг Дніпра полишився при Москві, а правий, з виїмком Київа, Трипіля, Стайок і Василькова, при Польщі. Се чортівське діло розділу народу зроблено перший раз в Андрусівськім договорі 667 р., а опісля затверджено по вісімнадцяти літах у Москві. Українці боролися цілий сей час розпучливо за свою незалежність і були примушені бити ся рівночасно з Москалями і Поляками, та заразом не переставали вони витягати братньої руки то до одних, то до других,

силкуючись захвати яким будь способом цілість своєї батьківщини. Все було даремно. Не поміг й розпучливий криводорошенка, що призвав на поміч Турцію. Жителі Поділя і Київщини, не бажаючи служити польським панам, виемігрували майже всі зі свого краю і поселили ся на степах, приналежних тепер до Харківської губернії, частини Вороніжської Курської; иньші пристали до донських козаків. Не знали небораки, що за сто літ не уйдуть і тут їх потомки панської неволі! Плодородні поля їх попередньої батьківщини запустіли поволи, їх заняли Поляки, а народ, що розмножив ся в XVIII ст., попав знов у такі самі обставини, як у XVII ст. Згадано давнину вибухла коліївщина, остання судорожня проба вернути собі свободу, пробита вже розірваної України. Дарма! Швидко Україна, і ненависна для неї Польща, разом із її панамі й шляхтичами попала під власть російських царів.

Лівобережна Україна, заховавши свій козацький устрій, догарала в московських дубах. Дітилюбна мати вітчизни, Катерина II, знесла козацькі порядки, щоб успокоїти і привязати до себе урядників, деморалізованих уже й давнійш

московським впливом — завела на Українї кріпосне право і уярмила вільний народ, що так уперто визволив ся колись від нього в його польській формі. В 1772 р. вона закріпостила народ також у слобідській Україні, потомків тих, що, як више сказано, утікли там із Поділя й Київщини перед польським кріпосним правом.

Від тоді Україна мовчала. Її народність пішла в погорду. Назва хахол, яку Москалі давали козакам від їх оселедцїв, стала синонімом дурня. Поетична мова України стала предметом зневаги й насмішок. Нерідко самі Українці румяніли, коли їх вимова зраджувала їх українське походженє. Українська історія або була закинена, або представляла ся в перекрученій формі, відповідно до благих цїлій і намірів правительства.

Пробудженє славянських народностей відгукнуло ся скоро в Україні і підняло з летаргічного сну народню думку й почування. З'явило ся стремлїне відродити народність, що вмирала під московським кнутом і петербурським баґнетом та утворити самостійну літературу.

Та ідея панславїзму була прийнята на Україні зовсім інакше, як у

Москві, де вона проявляла ся або в стремління зрозуміти змісл тропарів та букварів, або в риторичних похвалах старомосковській Руси, під які підкладано боязко всеросійському престолови надію, простерти колись „царственную десницу“ на славянські народи і зготувати їм солодку долю України й Польщі. На Україні прибрала ся та ідея зараз в ясну форму федеративного союзу Славян, де кожда народність хоронила би свої окремішности при загальній особистій і громадській свободі; рівночасно з тим витворило ся переконанє, що лише сею і єдино сею дорогою може підняти ся Україна з упадку і зберегти свій власний, стільки разів несправедливо і безжалісно потоптаний вигляд. Молоді люди Харківського і Київського університета стали скоро пересякати сими ідеями. Чи-ж могло се уйти уваги пильних гнобителів усяких ідей за царя Николая?

В 1847 р. арештовано в Києві на донос студента Петрова, жандармського сына, кілька осіб, що належали до кружка українських письменників, а між ними й народнього поета Тараса Шевченка, якого славні стихотвори знають не тільки майже всі письменні Українці, але й мно-

гі Росіяне й иньші Славяне. Всїх арештованих завезли до „Ш-го отдѣленія“, де й тримали в тюрмі. З їх паперів і листів показувало ся, що вони всі були переняті ідеєю злуки Славян і любовію до всїх славянських племен у загалї, а до українського особливо; що були переняті омерзїнем до кріпосного права і до релїгійних та національних ненавистий, і співчутєм над неосвѣдомленим народом. Разом із тим деякі висловляли письменно думку, що було би дуже корисно, коли-б існувало наукове товариство з метою, зближувати духову діяльність славянських народів і ширити між народом освѣту¹⁾.

1) В 2 кн. „Кіев. Старины“ за 1883 р. Костомарів оповідає так про свій кружок: „В січні 1846 р підписаний під сею статьею дискутував разом зі своїми приятелями Мик. Гулаком, Вас. Білозерським і Олексе. Навроцьким про те, як би належало при помочи вихованя молодежи, видаваня книжок із обсягу славїстики, і при всякій нагодї приватними бесїдами старати ся знайомити російську суспільність зі славянським сьвітом. При тїм ми уложили для себе *desiderata*, в яких висловляло ся те, що по нашим переконаням повинно було вїйти в основу будучої славянської взаїмности. Перше бажанє дотикало способів діяльности тих осіб, що найшли би в собі силу бути апостолами славянського відродженя. Се бажанє містило ся в тїм, щоби перестерїгала ся щирість і правдивість, а відкидало ся езуїцьке прави-

Що з думкою про таке товариство не вважався намір засновання так званого тайного товариства, на се вказує ясно те, що в письмах арештованих осіб найдено осуд правила: „ціль оправдує способи“. Як при таких даних можна було винувати арештованих за політичний проступок, коли товариство існувало в думці, а не в ділі, а гадка про федеративний союз Славян представляла ся тільки як ідеал у далекій будуччині? Чи можна було за те обвиняти і карати та ще як і як дов-

ло про освячене способів цілями, далі йшли бажання, що дотикали Славян. Вони не були численні ні замотані і складали ся з отсих точок: 1) Визволене славянських народностей з під влади чужинців. 2) Організація їх у самостійні політичні звязки з задержанем федеративної звязи їх між собою; установлене докладних правил розмежовання народностей і устрою їх взаїмної звязи полишало ся часови і дальшому розробленю того питання історією і наукою. 3) Знесене всякої неволі в славянських суспільностях, під яким би видом вона не скривала ся. 4) Знесене клясових привілеїв і переваги, які все наносять шкоду тим, що не користують ся ними. 5) Релігійна свобода і віротерпимість. 6) При цілковитій свободі всякої віри уживане одної славянської мови в публичних богослуженнях усіх церков. 7) Повна свобода мисли, наукового виховання і друкованого слова. 8) Научуване всіх славянських мов і літератур у наукових заведеннях усіх славянських народностей“.

? Та що неможливе для звичайних лю-
дій, було можливе для Дуббелята. Він
знав зараз, що тут єсть готовий мате-
ріал на те, щоби представити справу
як, буцім то відкрито тайне політичне
товариство, і охрестив утворене ним това-
риство назвою українсько-славянського !...
Никола Павлович, чоловік форми, давав
більше значіння противним йому ідеям, ко-
ли вони були прибрані в формальність,
тому знівечити товариство являло ся в
їх очах великою заслугою ; через те
і Дуббелът надіяти ся високої нагоро-
ди і прихильности.

Під моральним обухом замкнення
кріпости примусили обвинених набазі-
ти на себе, що дійсно було товариство¹⁾ ;
з свого боку „III отдѣленіє“ дозволяло
представити вигадане товариство в мож-
ливо найбільше невиннім сьвітлі. Таким
чином вони написали, що їх товариство
викало ся західних Славян, а не тих, що
живуть під лагідною рукою всеросійсько-
го монарха, що й одинокий може визво-
лити їх із під німецької та турецької кор-

1) В своїй біографії, подиктованій д. Білозер-
кій, Костомарів називає сам свій кружок това-
риством. (Русская Мысль, 1885, кн. 5). М. Др.

мигн. Хоч і яка немудра була видумка, хоч як перечила вона всему найденому в паперах арештованих, однак справу улажено. Свіжо упечені державні проступники хоча й одержали кару, то вона була підпущена батьківським милосердем. Деяких головніших винувників засадили у кріпость на рік, иньших на три роки, а опісля вислали на службу в великоруські губернії; та одних і других піддали під острій догляд поліції.

Поета Шевченка заслали простим вояком до Оренбурга, а опісля до Ново-петровської кріпости; Никола І наказав остро, аби йому не дозволяли ані писати, ані малювати (він був також маляр). Шевченко пробув поверх десять літ на таких моральних тортурах, у страшній країні на східнім березі Каспійського моря, на солончаках, де навіть трава не росте, під постійним надзором Фрайтрів, що пильнували, аби він нічого не писав, ні малював. Як поводили ся з иньшими, можна судити з отсего: одного з політичних проступників, бувшого київського професора Костомарова, заслали до Саратова. Там притрафило ся незвичайне вбійство: найшли двох хлопців замучених і викинутих на лід Волги. Підозріне па-

шло на Жидів. Слідчий судія, що приї-
хав із Петербурга, завізвав до себе через
губернатора Костомарова і поручив йому
написати про те: чи подає історія дані
на те, щоб припускати можливість істно-
ваня між Жидами якої небудь кровожад-
ної секти? Костомарів, занявшись тим
предметом кілька місяців, представив су-
дї розвідку, в якій висловив по своєму
переконанню, що існуванє такої секти мож-
ливе. Тимчасом губернаторови Кожевні-
кову бажалось, аби було навпаки. Він
прикликав до себе Костомарова і не вва-
жаючи на те, що сам поручив йому спов-
нити жаданє судїї, грозив засадити
його до арешту, користуючись при-
тім своїм правом над засланим політич-
ним проступником і причіпляючись до то-
го, що Костомарів у своїм дослідї нахо-
див відгомони сеї справи навіть у біблій-
них оповіданях та послугував ся при пи-
анню свого досліду забороненими книж-
ами. А той губернатор, як кажуть, був
ліберал! Коли швидко по тім присла-
ли на його місце не ліберала, але втіле-
у нулю, а слідчого судію завдяки до-
тїдові Костомарова (висланому міністер-
ству і представленому за власність судїї)
азначили віцегубернатором до Саратова,

новоприбулий з губернськими властями поліцмаїстер, захотівши бачити в означенім дни всіх тих, що стояли під надзором поліції в Саратові, прикликав Костомарова разом із польським книгарем Завадским і кількома иньшими Поляками, поставив їх у рядї з людьми лихого поведеня, відданими під надзїр поліції у справі вбийства хлопців, і став сипати їм батьківські моралї, щоб вони вели тверезе житє та не тягались по шинках та публичних домах.

Тих рисів доволї, аби показати, що значила за Николи віддача політичного проступника під надзїр поліції. Та на честь російської суспільности треба признати, що куди царь не засилав наших земляків, їх опала давала диплом на співчутє, поважанє і довіре; заслані знов доказали зі свого боку без виїмки чесним поведенєм у службі і в приватнім житю твердість своїх моральних переконань. Для доповненя образу безстыду, з яким переведжено слїдство в київській справі, належить іще додати, що Петров у нагороду за донос був прийнятий на службу „ШІ отдѣленія“ з платнею і рангою XII-ої кляси, до чого він, як студент другого курсу не мав найменшого права. Петров

одначе зрадив за гроші своїх протекторів, продавши якісь папери „III отдѣленія“, за що був також кудись засланий.

Після київської справи були заборонені всі твори обвинених, а цензура і шпionство почали страшно лютувати проти України; не лише українським книгам не дозволювано являти ся в світ, але переслiдувано навіть наукові статі про Україну на російській мові; самі назви Україна, Малоросія, Гетьманщина уважано за нельояльні.

Прихильний вплив весни (хоч нестійної, з частими наворотами зимних морозів) — царюванє Олександра II-го пробудило й Україну. На українській мові появило ся нараз кілька прегарних творів. Визволенє селян оживляє нас надіями на бідний, угнетений наш народ, якому відобрано все, чого він домагав ся ціле життя з такою упертістю і саможертвою. Дякуємо царю Олександру II-ому і просимо лише, щоб освободив народ не тільки по імени, але аби він користував ся перед законом рівними правами з дворянством; иньшої свободи уперта в своїх старих переконаннях Україна не розуміє.

Ми бажали би крім того, аби правительство не лише не перешкоджувало нам, Українцям, розвивати свою мову, але аби допомгло нам у сій справі і видало розпорядок, щоб у школах, які — як воно само заявило, — будуть заведені для нашого народу, викладано предмети на рідній, зрозумілій йому мові, а не на офіціяльній російській, бо інакше український народ буде вивчати тільки слова, але не розвивати свої відомости. Більше ми не будемо жадати і домагатися, для себе властиво нічого, крім спільних із усею Роснею бажань. Навпаки, ми бажали-б, щоб усі иньші Славяне злучилися з нами в один союз, навіть під скиптром російського царя, коли той царь стане володарем вільних народів, а не всепажерливої татарсько-німецької московщини. В будучім славянськiм союзі, в який віримо і якого очікуємо, наша Полуднева Русь повинна становити окрему державну цілість на цілім просторі, де народ говорить українською мовою, з захованем єдності, основаної не на пагубній, мертвій централізації, але на ясній свідомості рівноправности і своїх власних користий. Аби-ж наші потомки побачили те, що ледви якому Си-

меону з нашого покоління суджено бачити — треба, щоби Славяне очищували ся зі своїх давних упереджень!

Найже ні Росіяни, ні Поляки не називають своїми земель, заселених нашим народом.

М. Костомарів.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отсі книжки :

В першій серії „Белетристичній Бібліотеці“ :

Ціна в короновій ва

1. Стефан Ковалів. Дезертир і иньші оповідання	1·60
2. Іван Франко. Поеми.	1·60
3. Ольга Кобилянська. Покора і иньші оповід.	1·40
4. Лю де Мопасан. Дика пані і иньші оповідання	1·30
5. І. Франко. Полуйка і ин. борисл. оповідання	1·40
6. Наталія Кобринська. Дух часу і иньші оповід.	1·60
7. Кнут Гамсун. Голод, роман.	2·20
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1·60
9. Стефан Ковалів. Громадські промисловці.	1·60
10. Уїллїям Шекспір. Гамлет, принц данський	1·80
11. Генрик Понтонїдан. Із хат. Оповідання	1·40
12. Богдан Лепкий. З життя. Оповідання.	1·20
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель.	1·60
14. М. Коцюбинський. В путах шайтана. Оповід.	1·60
15. Уїллїям Шекспір. Приборкана гоструха	1·40
16. Панас Мирний. Лихі люди	1·40
17. Короленко. Судний день	1·20
18. У. Шекспір. Макбет	1·60
19. К. Гунков. Урієль Агоста	1·40
20. У. Шекспір. Коріолян	1·80
21. Михайло Яцків. В царстві Сатани	1·60
22. Панас Мирний. Морозенко	0 90
23. Лесь Мартович. Нечитальник.	1·60
24. Михайло Коцюбинський. По людському	2·00
25. В. Оркан. Скачаний сьвіт.	1·00
26. Василь Стефаник. Дорога	1·60
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1·60
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи)	3·60
29. К. Гавлічек Боровський. Вибір поезий	1·60
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1·80

31. І. Франко. Коваль Бассім	1·60	К.
32. Уїлліям Шекспір. Антоній і Клеопатра . . .	1·80	„
33. Е. Тимченко. Калевала (переклад)	3·00	„
34. О. Катренко. Пан Природа і інші оповідання	1·40	„
35. Уїлліям Шекспір. Багато галасу з нечевля . .	1·60	„
36. Іван Франко. Сім казок	1·40	„
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом	1·60	„
38. Уїлліям Шекспір. Ромео і Джульєта	1·80	„
39. Е. Сроковський. Оповідання.	1·40	„
40. А. Кримський. Пальмове гилля	2·00	„
41. О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця . .	2·00	„
42. Гю де Мопасан. Горля і інші оповідання . .	1·30	„
43. В. Кравченко. Оповідання (друкують ся)		
44. Уїлліям Шекспір. Король Лір (друкуєть ся).		
45. Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3·00	„
46. Г. Гайне. Подорож на Гарц (друкуєть ся).		

Ціни подані за оправні примірники. Брошурованих не продаєть ся.

У другій серії, „Науковій Бібліотеці“, вийшли:

1. Кароль Кавцкі, Народність і її початки	0·60	„
2. Фр. Енгельс, Людвік Фаєрбах. Переклад Будового	0·50	„
3. Фр. Енгельс, Початки родини, приватної власности і держави	1·50	„
4. Ш. Сеньобб, Австрія в ХІХ століттю	0·80	„
5. В. Будзиновський, Хлопська посілість	2·00	„
6. Б. Флямарион, Про небо	2·00	„
7. М. П. Драгоманов, Переписка т. І.	1·80	„
8. С. Степняк, Підземна Росія	3·00	„
9. Адріян, Аграрний процес у Добростанах	1·00	„

Брошур другої серії не опраляєть ся.

У третій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли:

1. М. Грушевський, Хмельницький і Хмельниччина	0·20	„
2. Курцій Руф, Фільотас	0·20	„

3. В. Наумович, Величина і будова звіздяного сьвіта	0·15
4. Панас Мирний, Лови	0·06
5. І. Пулюй, Непропаща сила	0·20
6. М. Грушевський, Бех-Аль-Джугур.	0·10
7. І. Раковський, Вік нашої землі	0·10
8. А. Чехов, Каштанка	0·15
9. М. Драгоманів, Мик. Ів. Костомарів	0·15
10. Е. Золя, Напад на млин.	0·20
11. І. Пулюй, Нові і перемінні звізди	0·15
12. Г. Квітка, Маруся	0·50
13. М. Левицький, Спількова умова для селянських спілок	0·20
14. М. Куліш, Орися	0·06
15. М. Кистяковська, Іван Гус	0·20
16. О. Стороженко, Оповідання. I.	0·20
17. В. Барвінський, Досліди з поля статистики	0·20
18. В. Короленко, Ліс шумить	0·20
19. І. Франко, Шевченко героєм польської революційної легенди	0·40
20. В. Гіґо, Кльод Іе	0·25
21. Е. Еґан, Економічне положенє руських селян на Угорщині	0·25
22. П. Мирний, Дихий попутав	0·40
23. А. Д. Уайт, Розвій географічних поглядів.	0·30
24. Ів. Франка, Украдене щастє	0·50
25. С. Єфремов, Національне питанє в Норвеґії	0·30
26. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (1 пісня)	0·30
27. М. Драгоманів, Два учителі	0·40
28. Е. Золя, Повінь	0·30
29. С. Томашівський, Київська козащина 1855 р.	0·10
30. П. Ніщинський, Гомерова Іліяда (2 пісня)	0·30
31. Т. Масарик, Ідеали гуманности (друкуєть ся).	
32. Лукіян, Зевс у клопотах (друкуєть ся).	
33. М. Костомаров, Письмо до редакції „Колокола“	0·2

Адреса: Львів, ул. Чарнецького ч. 26.

Хто купує за готівку нараз усі книжки видоси, дістає 25% рабату.

Витяг із статута „Видавничої Спілки“.

§. 2. Задачею Товариства є видавати власним коштом часописи, книжки, і брошури, змісту літературного, наукового і політичного, та провадити на власний зиск або страту друкарні і інші галузи промислу, зв'язані з видавництвами.

§. 5. Членом Товариства може бути кождий Русин і кожда руська інституція, що письменно згодосить своє приступлене до Товариства що найменше з одним уділом в квоті 50 корон.

§. 7. Новопринятий член складає зараз вписове в квоті 2 кор. і що найменше першу рату на уділ у квоті 10 кор.

§. 14. Члени Товариства відповідають за з'обов'язання Товариства квотою на уділ сплаченою, згідно декларованою і квотою ще раз так великою, як сплачена, згідно декларована на уділ квота.

§. 19. Кождий член має право віддавати до розпорядимости Спілки свої капітали на певний з гори означений процент.

~~В~~ В 1902 р. буде платити Спілка 5% від вкладок, вложених до її щадниці.

Українсько-руська Видавнича Спілка

видала своїм накладом отей друки, які
можна тільки в неї замовляти :

Контракти купна і продажі:		Ціна
		лібри
1.	Вз. I. На білім папері	1.—
2.	" II. " " "	1.—
3.	" III. " " "	1.—
4.	" I. На сірім папері	0.80
5.	" II. " " "	0.80
6.	" III. " " "	0.80

Табулярні друки:

7.	I. Б. Табулярний скрипт	0.80
8.	II. Б. " " "	0.80
9.	I. Б. Рубрум до таб. скр.	0.40
10.	II. Б. " " " "	0.40

Друки до процесу:

11.	I. Повновласть до процесу	0.40
12.	II. Позви дрібні	0.60
13.	III. " о нак. заплати	0.80
14.	IV. " о екзекуцію на движ.	0.80
15.	V. " " " " недвиж.	0.80
16.	Рубрум до позву II.	0.40
17.	" " " III.	0.40
18.	" " " IV.	0.40
19.	" " " V.	0.40
20.	Рахунок із канцелярії адвоката	0.40

Ціна 20 сотників.
